

TİASAD

Türk & İslam Dünyası Sosyal Araştırmalar Dergisi
The Journal of Turk & Islam World Social Studies

Yıl: 5, Sayı: 19, Aralık 2018, s. 284-303

Dr. Öğretim Üyesi Murat ÖZTÜRK

İnönü Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü Battalgazi/MALATYA
murat.ozturk@inonu.edu.tr

ASYA HUNLARI İLE HAN DEVLETİ ARASINDA TİCARET

Özet

Kişilerin, kurumların ya da devletlerin birbirleri arasında yaptığı alım satım olarak tanımlanan ticaretin tarihi neredeyse insanlık tarihi kadar eskidir. Asya Hun Devleti'nin tarih sahnesine çıktığı yıllara gelindiğinde ticaret yöntemleri nispeten gelişmeye başlamıştı. Asya Hun Devleti ve Çin Han Devleti, karşılıklı ticaret yapan her devlet gibi birbirlerinin ürettiği mallara ihtiyaç duymuşlardır. Bu ticarete Hunlar öncelikli olarak tahıl ürünlerine ihtiyaç duymuşlardır. Çin'in temel ihtiyacı ise hayvansal ürünler ve stratejik bir mal olan at. Fakat ekonomik yapılarının istikrarsızlığı sebebiyle Hunların Çin mallarına olan ihtiyacı çok fazlaydı. Dolayısıyla bu ticaret için Hunlar daha istekli olan taraftı. Savaş dönemlerinde bile bireyler, ticareti devam ettirmek için gayret göstermişlerdir. Öyle ki Hun Devleti'nin zayıflayıp bölündüğü dönemlerde bile iki devlet arasında ticaret yapıldığını gösteren kayıtlar mevcuttur.

Anahtar Kelimeler: Asya Hunları, Han Devleti, Ticaret, Tahıl

TRADE BETWEEN HSIUNG-NU AND HAN STATE

Abstract

The history of trade that is defined as the purchase and sell that people, institutions or states do among each other is almost as old as the history of human beings,. By the years when the Hsiung-nu State came to the stage of history, the trading methods started to develop relatively. The Hsiung-nu State and the Chinese Han State needed goods produced by each other, like any other states trading. In this trade, Hsiung-nu primarily needed grain products. China's basic need was animal products and horse as a strategic good. However, the need of Hsiung-nu for the Chinese goods was too much due to the instability of their economic structures.

Hence the Hsiung-nu were more willing for this trade. Even in times of war, people have sought to maintain trade. Thus, even in times of weak periods of the Hsiung-nu State, there are records showing that there are trade between these two states.

Key Words: Hsiung-nu, Han State, Trade, Grain

GİRİŞ

Ticaretin tarihi neredeyse insanlık tarihi kadar eskidir. Çünkü hem bireyler hem de devletler hiçbir zaman ihtiyaç duydukları mal veya hizmetin tamamını üretememişlerdir. Arkaik avcı toplayıcı kabileler, genel anlamda ihtiyaçlarının çoğunu karşılayabiliyordu. Zamanla tarımın, hayvancılığın ortaya çıkması, orduların kurulması, giyim kuşam adetlerinin değişmesi ve gelişmesi gibi nedenlerle, ticaret ortaya çıkmış ve zamanla insanlar ve devletler arası ticaretin hacmi artmıştır. Bir müddet sonra ticaret, insanoğlu için vazgeçilemez bir iktisadi faaliyet halini almıştır. Ekonomik faaliyetlerin çeşitlenmesiyle yeni ihtiyaçlar ortaya çıkmıştır. Yeni bir ekonomik faaliyetin ortaya çıkışı, bu faaliyet sonucu üretilen mala talebi de beraberinde ortaya çıkarmıştır. Örneğin yeryüzünde tarım yapılmazken, tarım ürünlerine talebin olması beklenemez. Ancak tarımın yapılmaya başlanmasıyla, tarım ürünlerine talep oluşmuştur. İmkânları elveren devletler kendi tahıllarını üretirken, tarım yapmak için yeterli kabiliyete ve tabii kaynaklara sahip olamayan devletler, bu ürünleri satın almak istemişlerdir. Aynı şekilde çeşitli hayvan türlerinin evcilleştirilmesiyle, bu hayvanlardan elde edilen ürünleri de talep edenler mutlaka olmuştur. Bu taleplerin doğması normaldir. Çünkü insanlığın erken dönemlerinde görülen bu ve benzeri değişimler, bu faaliyetleri yapanlara bir üstünlük sağlamıştır. Değişikliği yakalayamayan toplumlar ise, ortaya çıkan yeni ürünleri satın alarak, bu ilerlemeye ortak olmak istemişlerdir. Tabii ki bölgelerinde tekel olan ülkeler, kendilerine özellik katan ürünlerinin serbest bir biçimde satılmasına müsaade etmemişlerdir.

Ticaret doğmadan önce insanlar kabile bile sayılmayacak küçük gruplar halinde yaşarlardı. Birkaç ailenin beraber yaşamasıyla ve ailelerin büyümesiyle, kabileler meydana geldi. İlk kabileler avcılık ve toplayıcılıkla geçiniyorlardı. Diğer kabilelerden habersiz bir şekilde, tabiatla mücadele ederek yaşamaya gayret ediyorlardı. Tanıdıkları sadece kendi toplumlardı. İlk temaslar sırasında insan grupları birbirlerine direk olarak saldırmış olabilir. Ancak dostane bir şekilde armağanlar da vermiş olabilirler. Bu şekilde kurulan ilk münasebetler esnasında, eğer savaş yapılmışsa, karşı tarafın malları, yiyecekleri de alınmıştır. İlk adımların dostça atıldığı durumlarda da diğer kabileye hediye edilmek üzere belli bir noktaya çeşitli mallar bırakılmıştır. Hediye alan grup, ertesi gün kendi hediyelerini aynı noktaya bırakmıştır.

Böylece insan ilişkileri tarihinde önemli bir aşamaya erişilmiş oluyordu. İnsanoğlunun tükettiği şeyleri yalnızca kendisinin sağladığı dönemi, talan akınları ve direk temas olmaksızın yapılan alışverişin ilk şekli izlemiştir. Bu barışçıl yöntemle bir malın, karşılığında başka bir malla değiştirilmesi yoluyla, ticaretin barışçıl yoldan gelişimi için temel formül bulunmuş oluyordu¹. Zaman geçtikçe, kabileler arasındaki ilişkiler ve iktisadi faaliyet çeşitleri arttıkça, değiş tokuş, takas ekonomisi de gelişmeye başlamıştır. Değiş tokuş, ilk dönemlerde ve uzunca bir süre, her zaman katı törensel kurallara göre, vakar içinde yapılmış ve daima birbirinden

¹ Sédillot Renè, *Değiş Tokuştan Süpermarkete Tarih Boyunca Ticaretin Öyküsü*, (Çev. Esat Nermi Erendor) Dost Kitabevi, Ankara 2005, s. 13

tümüyle ayrı iki aşamada, verme ve karşı-verme aşamalarında cereyan etmiştir. Yapılması da hep olağanüstü vesilelerle olmuştur. Gündüzle gecenin eşit duruma gelmesi, yağmur mevsiminin sona ermesi, oymak başkanının evlenmesi ya da büyücünün ölmesi gibi. Zamanla daha dengeli yeni biçimler üstünlük kazandı. Törenselle davranışlar, alışverişin ve değiş tokuş olgusunun ardında geri plana çekildi. Artık taraflar karşı karşıya gelmeye başladılar. İlerleyen yıllarda değiş tokuş daha kısa aralıklarla yapılmaya başlandı. Taraflar artık eskiden olduğu gibi takası sessiz sedasız yapma geleneğini terk etmişlerdir. Birbirleriyle konuşmaya, el kol hareketleri yapmaya, yeminler etmeye başlamışlardır. Sonraları ticaret ile laf kalabalığının birbirinden ayrılmaz öğeler haline gelişinin kökeninde, ilkel oymak temsilcilerinin bu görüşmeleri bulunmaktadır. Bu değiş tokuşlarda baskınlara karşı güvenliği sağlamak için korunmalı bir yer seçiliyordu. Bazen takas yapılacak yer, bir duvarla çevrili oluyordu. Buraya silahlı olarak girmek ve kavga çıkarmak yasaktı. Rahipler gözetim grevini yürütüyor ve o yerin tarafsız bölge olmasını sağlıyorlardı. Günün birinde bu yer “pazar” olacaktır². İlk olarak birbirine yakın toplulukların, daha çok bir iyi niyet gösterisi olarak yaptığı takas ticaretinin yayılması ve aralarında uzun mesafeler bulunan kavimler arasında yapılması uzun zaman alacaktır. Bunun nedeni, arkaik dönemde insan topluluklarının, birbirlerinden uzakta ve birbirlerinden habersiz yaşamalarıdır. Esasen bu, başka kavimlerden habersiz olma durumu çok uzun müddet devam etmiştir. İnsanlar ancak yeni yerleri keşfettikçe birbirlerini tanımışlardır. Örneğin Amerika kıtası keşfedilmeden önce, Avrupalı ve Asyalı kavimler oradaki topluluklardan habersizdi. Ancak ne yazık ki bu karşılaşma, yerli halk açısından felakete neden olmuştur. Ancak her karşılaşma soykırımla neticelenmemiştir. Savaşların yanı sıra zaman zaman dostane ilişkiler kurulmuştur. Ve bunun yanında ticaret daima gelişmiştir.

İlk olarak takas yoluyla başlayan ticaretin yayılması ve bu faaliyetten kazanç sağlanması uzun vakit almıştır. Bu noktada en önemli atılım, maden çağlarının başlamasıyla olmuştur. Zaman içinde insanoğlu tahtanın çürüdüğünü, taşın ufalandığını gördü. Buna karşılık madenden yapılan gereçler ve silahlar hem çok daha güzel oluyordu hem de çok uzun süre dayanıyordu. M.Ö. 3000’lerde bakır ve kalay karışımıyla tunç elde edildi. Daha dayanıklı olan tuncun bulunmasıyla insanlık yeni bir kültür basamağına erişmiş oluyordu. Fakat maden dökümcüleri sanatlarının sırrını gizlediklerinden, zorunlu olarak tunç külçeleriyle ticarete bir gelişme aşamasına geçildi. Böylece maden işleyen imalathaneler ortaya çıktı³. Bu gelişimle beraber tacir sınıfı da ortaya çıkmaya başladı. Artık ticareti meslek olarak yapan ve bu yolla zenginleşen insanlar vardı. Bu insanlar daha uzak memleketlerden mal alarak kendi ülkelerinde, iç pazarda satıyorlardı. Ticaretin yapıldığı mesafeler uzayınca, ticaret yolları ortaya çıkmaya başladı.

Ticaret, yanında pek çok yardımcı sektöre ihtiyaç duyar. Bunların başında taşımacılık gelir. Önceleri insanların omuzlarında veya sırtlarına aldıkları küfelerle taşınan mallar, bir müddet sonra, tekerleğin de bulunmasıyla, arabalarla taşınır olmuştur. Arabaların yapımı için odunun, madenin işlenmesi gerekir. Bunun yanında arabayı çekecek hayvanların da kolaylıkla temin edilebilmesi icap eder. Böylelikle araba üretimi ve yük hayvanı besleme, uluslar arası ticareti destekleyen önemli bir faaliyet haline gelir. Bir müddet sonra taşımacılık amacıyla gemilerin yapılması da ilave bir iktisadi faaliyet olarak göze çarpar. Dağlar, çöller aşan

² Sédillot Renè, *Değiş Tokuştan Süpermarkete*, s. 14-15

³ Sédillot Renè, *Değiş Tokuştan Süpermarkete*, s. 20

tüccarların en önemli problemlerinden biri de güvenlidir. Bu nedenle eşkıyalığa karşı, devletler arasında çeşitli anlaşmalar imzalanmıştır. Bunun yanında tüccarlar kendi güvenliklerini sağlayabilmek için, kalabalık gruplar halinde, kervanlar oluşturarak seyahat etmişlerdir.

Yine de yollarda güvenlik sorunu olduğundan tacirler, sefere çıktıklarında savaşçılar gibi kılıç ve yay taşıyorlardı. Göçebeler gibi de sürekli yollardaydılar, fırtınaları, çığları, vahşi hayvanları ve yol kesen haydutları önceden kestirmeye çalışırlardı. Takas döneminde, ticaret uzun süre göçebeliliğin değişik şekli olmuştur⁴.

1.1. Hunlar ile Çin Arasında Ticaret

Gelişerek devam eden takas ticareti, artık Hun çağına geldiğimizde, olgunlaşmış bir biçimde karşımıza çıkmaktadır. Daha önce bahsettiğimiz ticaretin varoluş nedenleri, Hun toplumunda da vardı. Bir toplumun her alanda tam anlamıyla kendisine yetebilmesi mümkün değildi. Hunların pek çok iktisadi alanda kendilerine yettiklerini biliyoruz fakat tam anlamıyla hiçbir dış kaynağa ihtiyaç duymama söz konusu değildi. İşte bu nedenle Hunlar da hemen her toplum gibi ticarete ihtiyaç duymuştur.

Bir devlet ticareti, elde olmayan veya ihtiyaç duyulan malın fazlaca bulunduğu bir başka ülke ile yapar. Hunların kuzeydoğusundaki Moğol kavimleri ile batıdaki Yüeciler, Hunlar ile benzer ekonomik faaliyetleri yürütmekteydiler. Bu nedenle Hunlar ile bu devletler arasında alışverişin olmadığını veya en azından sınırlı olduğunu söyleyebiliriz. Hunların en çok ihtiyaç duyduğu malları üreten ülke, güneydeki komşuları Çin'di. Çin'in ağırlıklı iktisadi faaliyeti tarımdır. Hunların bazen artan, bazen azalan tahıl ihtiyacını karşılayabilmek için Çin'den ticaret de dâhil olmak üzere, çeşitli yollarla faydalandığı biliyoruz. Ancak bu faydalanma tek taraflı olmamıştır. Hunların Çin mallarına ihtiyaç duyduğu gibi Çin de Hun mallarına ihtiyaç duymaktaydı. Çin'in ihtiyaç duyduğu malların başında hayvanlar, hayvansal gıda ürünleri, keçe, yün, deri ve kereste kütük gibi ağaç ürünlerinin yanı sıra, saf madenler ve bu madenlerden elde edilen silahlar ile günlük hayatta kullanılan çeşitli araç gereçler gelmekteydi. Açıkça görüldüğü gibi, Çin'in Hunlardan almak istediği malların çeşidi daha fazladır.

Hunlar çok çeşitli üretim faaliyetlerinde bulunmuşlardır. Ancak ağırlıklı olarak yapılan faaliyet hayvancılıktı. Ancak hayvancılık faaliyetinin bazı riskleri mevcuttu. Hayvansal ürünlerin tarım ürünleri gibi depo edilememesi, hayvanların ömürlerinin belli bir dönemde verimli olup bir müddet sonra ölmesi, kıtlık, soğuk gibi sebeplerle ani olarak çok sayıda hayvanın kaybedilmesi gibi riskli durumlar, bozkır ekonomisinin dengelerini aniden sarsabiliyordu. Bu iç zayıflık, konargöçer devletlerin başarılı yöneticilerini daha güvenli bir ekonomik yapı geliştirmeye zorluyordu⁵. Çin ile yapılan ticaret, bu güvenli yapıyı oluşturabilmek için atılmış en önemli adımlardan biriydi. Shan-yü idaresindeki Hun yönetimi, Çin'den mal getirmek ve ticari fayda sağlamak için kullanılan göçebe aşiretleri organize etmiştir⁶. Bu kişiler Hun tüccarlarıydı ve zamanla zenginleşerek, Hun elitleri arasına girmişlerdir.

⁴ Sédillot Renè, *Değiş Tokuştan Süpermarkete*, s. 26

⁵ Barfield Thomas J. The Hsiung-nu Confederacy: Organization and Foreign Policy, *The Journal Of Asian Studies*, Vol: 41, No:1, November 1981, s. 45-61, s. 52

⁶ Barfield Thomas J. The Hsiung-nu Confederacy, s. 52

1.1.1. Sınır Pazarları

Bu dönemdeki ticari faaliyetleri daha iyi anlayabilmek için Çin'in durumuna da bakmak gerekir. M.Ö. 206 yılında kurulan Han Devleti, ilk yıllarında iç karışıklıklarla boğuşmuş, siyasi olarak dengeli bir yapıya kavuştuktan sonra ekonomik olarak ilerleme kaydetmiştir. Gelişen bu yapı ile beraber Çin'in ticareti de ilerlemiştir. Han döneminde Çin'in dış ticareti üç gruba ayrılarak incelenebilir:

- 1- Sınır ticareti
- 2- Kara yolu ile batı memleketleri ile yapılan ticaret
- 3- Deniz aşırı ticaret⁷

Burada bizi en çok ilgilendiren nokta sınır pazarlarıdır. Sınır pazarlarının kuruluşunda Hunların baskısının rolü olmuştur. Çünkü ihtiyaçları temin etmenin en kısa yolu bu sınır pazarlarında alışveriş yapmaktır. Sürekli akınlar tertiplemek hem riskli hem de maliyetliydi. En kestirme yol sınır ticaretiydi ki bundan hem Hunlar hem de Çinliler fayda görecekti⁸. Fakat Çin'in sınır pazarları ile çeşitli siyasi amaçları da vardı. Çinlilerin kendi ifadeleri ile Hunlara güzel elbiselere ve arabalar vererek gözlerini bozmayı, kaliteli Çin gıdaları vererek ağızlarını bozmayı, müzik ve kadın vererek kulaklarını bozmayı, yüce binalar, tahıl ambarları ve köleler vererek midelerini bozmayı amaçladıkları kayıtlarda yer almaktadır⁹. Bu beş tuzak, Çinlilerin savaş meydanında yenemediği Hunları, kültürel değişime yönlendirerek sindirme politikasının aracıydı. Sınır pazarları da Çinlilerin kendi mallarını Hunlara ihraç ederek onları bu beş tuzağın içine çekmek için kullandığı bir yoldu. Bu tabii ki Çin'in kendi bakış açısıydı. Hunlar ise ihtiyaç duydukları ürünleri bu pazarlardan almayı amaçlıyorlardı. Genel olarak bakıldığında sınır pazarlarında amaçlarına ulaşanlar Hunlar olmuştur. Çin ürünlerini ihraç ederek Hunları kendilerine benzetmeyi başaramamışlardır. Zaten sınır pazarlarının çok uzun ömürlü olmaması da bu durumun göstergesidir. Ancak bu pazarlar Hun ekonomisine faydalı olmuştur diyebiliriz. Nitekim ilerleyen yıllarda Han Devleti, bu pazarları kapatmak için çabalayacaktır. Güçlü Hunlar, ticaretin de kural koyucusu idiler. Bu nedenle sınır pazarlarında yapılan alışveriş, Çin için her zaman kazançlı olmamıştır. Çin'in sık sık bu pazarları kapatmak istemesinin ve biraz güçlendiğinde ilk olarak bu pazarları kapatmasının en önemli sebebi budur. Bunun yanında Hunlar ticaret için oldukça istekliydi. Wu-huan'lardan haraç almaya elçi gönderdiklerinde elçiyi takip eden erkek ve kadınlar ticaret için istekliydi¹⁰. Bu cümleler toplumda cinsiyet ayrımı olmadan Hun vatandaşlarının ticaret ile uğraştığını açıkça ortaya koymaktadır.

Han Devleti döneminde ilk sınır pazarlarının kuruluşunun Mao-tun döneminde olduğu düşünülmektedir. M.Ö. 201 yılında Hunların Çin İmparatoru Kao-tsu'yu çembere almışken serbest bıraktıkları Pai-teng kuşatmasından sonra Hunlar, sürekli Çin sınırına akınlar yapmaya devam ettiler. Bu akınlardan oldukça bunalan Han Devleti çareyi Hunlarla anlaşmakta buldu.

⁷ Onat Ayşe, Han Döneminde Hun Çin Ekonomik İlişkileri (M.Ö. 206-M.S. 220), Belleten, Cilt: LI, Sayı: 200, Ağustos 1987, Ankara 1987, s. 611-624, s. 620

⁸ Gumilev Lev. N., *Hazar Çevresinde Bin Yıl*, Selenge Yayınları, Dördüncü Baskı, İstanbul 2003, Çev. Ahsen Batur, s. 102

⁹ Yü Ying Shih, *Trade and Expansion in Han China*, University of California Press, California USA 1967, s. 37

¹⁰ Yü Ying Shih, *Trade and Expansion in Han China*, s.99

Uzun yıllar devam edecek bu anlaşmanın adı Evlilik Anlaşması (Ho-c'hin)'dir. Buna göre Shan-yü'ye bir prenses eş olarak verilecek ve beraberinde Hunlara bol miktarda ipek, pirinç, tahıl, altın, şarap gibi maddelerden oluşan yıllık harç verilecekti. Çinlilerin buradaki öncelikli amacı, Hunlar ile akrabalık bağı kurmaktır. Çin'in esas amacı ise, gönderilen Çinli prensesin Yen-chih, yani baş hatun yapılarak, Hun hanedanının Çinli prensesin soyu ile devam etmesini sağlayarak, Hun hanedanını Çinlileştirmek ve daha sonra Hunları rahatça kendilerine bağlayabilmektir. Fakat Çin'in bu gizli planı tutmamış, Evlilik Anlaşması uzun yıllar tekrarlanan, daha çok Çin'den yıllık vergi almayı düzenleyen bir anlaşma olarak kalmıştır. İlerleyen yıllarda, Hun-Çin mücadelesinde, kaybeden taraf hep bu anlaşmanın yenilenmesini istemiştir. Bu mücadelede Hunlar baskın olduğunda Çin, anlaşmanın yenilenerek akınların durmasını istemiştir. Hunlar savaş kaybettiklerinde ise vergilerin azaltılarak da olsa anlaşmanın yenilenmesini istemişlerdir. Ancak Çin güçlü olduğu dönemlerde anlaşmayı tamamen feshetmek istemiştir. Hunların sınır akınları tekrar başlayınca, anlaşma daha az miktarda vergiler ödenmek suretiyle yenilenmiştir. Bu nedenle anlaşma sık sık yenilenmiştir. Bu anlaşma yüzyıllar boyu Çin ve çeşitli Türk devletleri tarafından gelecek olan bir anlaşma şekliydi ve M.Ö. 133 yılına kadar on defadan fazla tekrarlandı¹¹. Anlaşmanın bu kadar sık tekrarlanmasının sebebi savaşlardır. Gücün el değiştirmesi sonucu anlaşmanın yenildiğini belirttik. Bunun yanında Hunlar, neredeyse kazandıkları her zaferin ardından anlaşmayı, şartları daha da ağırlaştırarak yeniliyordu.

Evlilik anlaşmasıyla beraber, sınır ticaretinin de başlamış olması ihtimal dâhilindedir. Sınır ticaretinin Mao-tun döneminde başlamış olabileceğini söylemekten kastımız budur. Her iki devletin, özellikle Hunların, ihtiyaçları bu pazarların kurulmasını zorunlu kılmıştır. Elimizdeki bilgilere göre, sınır pazarlarının resmi olarak kurulması Mao-tun'un oğlu, Ki-ok Shan-yü döneminde olmuştur. Ki-ok Shan-yü ile Çin İmparatoru Wen-ti arasında evlilik anlaşması yenilenir. Bu gelişme HS'da şu cümlelerle anlatılır: ...Ho-ch'in anlaşması fikri, ilk olarak Liu Ching'den çıkmıştı. O sırada ülke yeni düzene girmişti. ...Hsiao Wen (Wen-ti) zamanına gelindiğinde, sınırlarda pazarlar kurulmuş, Han kızlara Hsiung-nu'lara eş olarak gönderilmiş, hediyelerin miktarı artarak, yılda 1000 altını bulmuştu...¹². Hunlar ile Çin arasında sınır ticareti çok eskilere gitse de, devlet destekli pazar sistemine Wen-ti dönemine kadar rastlanmamıştır¹³. Tarihçilerin büyük kısmı, resmi sınır pazarlarının açılmasının İmparator Ching-Ti (M.Ö. 157-141) zamanında başladığını düşünürdü. Bunun sebebi Çince metinlerin tercümesinde yapılan hatalar olabilir. Çünkü SC 110'da Çin İmparatoru Ching-Ti'nin evlilik anlaşmasını yenilemesi anlatılırken, İmparator Ching Hunlarla tekrar evlilik anlaşması yaptı, sınır geçişlerindeki pazarları "tekrar" açtı, Hunlara hediyeler ve eskiden olduğu gibi bir prenses gönderdi¹⁴, ifadeleri yer alır. Burada "tekrar" kelimesinin gözden kaçması bu hataya sebep olmuş olabilir. Ayrıca, sınır pazarlarının daha önce kurulmuş olduğunu da yukarıda aktardık.

¹¹ Baykuzu Tilla Deniz, *Asya Hun İmparatorluğu*, Kömen Yayınları, Konya 2012, s. 53

¹² Onat Ayşe, Sema Orsoy, Konuralp Ercilasun, *Han Hanedanlığı Tarihi Hsiung-nu (Hun) Monografisi*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2004, s. 93

¹³ Shih Yü Ying, *Han Foreign Relations, Cambridge History Of China Vol: 1, The Ch'in and Han Empires 221 B.C.-A.D. 220*, General Editors: Denis Twitchett and John K. Fairbank, Cambridge University Press, Cambridge UK 2008, s. 388

¹⁴ SC 110, Nienhauser William H., *The Grand Scribe's Records The Memoirs Of Han China*, Vol. IX, Part II, Indiana University Press, Bloomington USA 2010, s. 282

Aslında sınır pazarlarının kurulması, Hunlar tarafından İmparator Wen'e zorla kabul ettirilmişti. M.Ö. 169 yılında ölen devlet adamı ve bilgin Chia İ, bize sınır pazarları hakkında kısa bir anlatım bırakmıştır: "Hunların çok acil ihtiyaçları olan, sınır pazarlarıdır (kuan-shih) ve bunları bizden alabilmek için zor kullanmaya dahi başvurarak uğraştılar. Zatı şahanelerinin Hunlarla barış yapmak için onlara zengin ve gösterişle hediyelerle elçiler yollamalarını ve bu imkânı kullanarak –aslında kaygıyla aldığımız bir karar olan- büyük ölçekli sınır pazarları kurma isteklerinin lütfedileceği kararımızın onlara bildirilmesini sağlamanızı ısrarla arz ederim. Elçilerimiz döndükten sonra, stratejik önemi olan bölgelerde derhal çok sayıda pazarlar açmalıyız. Her bir Pazar yerinde bizim kendi savunmamız için yeterli olacak bir askeri güç buldurmalıyız. Her bir büyük sınır pazarında çiğ et, şarap, pişmiş pirinç ve lezzetli ızgaralar satan dükkânlar açılmalıdır. Bütün dükkânlar 100 ila 200 kişiye hizmet edecek büyüklükte olmalıdır. Bu şekilde, Çin Seddi'nin dibindeki pazarlarımız Hunlar ile kaynayacaktır. Üstelik eğer kralları ve generalleri Hunları kuzeye dönmeleri için zorlamaya çalışırsa, ister istemez onlar dönüp krallarına saldıracaklardır. Hunlar bizim pirincimiz, yemeklerimiz ve şarabımıza ısrarlı bir tutku geliştirdince bu, onların öldürücü zayıflıkları olacaktır"¹⁵.

Çin'in başta istemeyerek açtığı pazarlar vasıtasıyla Hunları etkileyerek, onların kendilerine benzemesini sağlamak istediği açıktır. Ancak bu gayret beklenen şekilde başarıya ulaşmamıştır. Eğer Çin'in istediği olmuş olsaydı, ilerleyen dönemlerde Çin, bu pazarları ısrarla kapatmak istemezdi. Demek ki bu pazarların kurulmasında kazançlı çıkan taraf Hunlar olmuştur. Güçlü her zaman kazançlıdır. Bu mücadelede savaşı kazanan, iktisadın da kurallarını koyan taraf olmuştur. Bu metinde dikkat çeken bir diğer nokta da pazarlarda askerlerin varlığıdır. Pazarda Çin askeri olduğuna göre, Hun askerleri de yakınlarda olmalıdır. Olası bir asayiş bozukluğunda müdahale etmek üzere her iki taraf da asker bekletmiştir. Kayıtları günümüze ulaşmasa da bu asker sayılarının her iki tarafın anlaşarak belirlemiş olması ihtimali yüksektir. Bunun yanında pazarlarda yaşanan asayişsizlik sebebiyle taraflar arasında büyük sorunlar, çatışmalar yaşandığına dair kayıt yoktur. Bu nedenle pazarlarda alışverişin, genel olarak huzurlu bir ortamda yapıldığı söylenebilir. Bu pazarlara gelenler, ticari kazanç sağlamak ve ihtiyaçlarını karşılamak amacıyla geliyorlardı. Böyle bir ortamda büyük sorunların, büyük kavgaların yaşanması da beklenmez. Her iki taraftan askerlerin varlığı da bu huzurlu ortamı sağlamlaştırmıştır.

İmparator Wen, sınır pazarları ve yıllık vergiler sayesinde, nispeten Hun akınlarının azaltmayı başarmıştır. Ancak bütün bu gayret, Hunların akınlarını tamamen önleyemiyordu. Örneğin M.Ö. 144 yılında Hunlar, Shang garnizonluğunun epey içine kadar girebilmiş, imparatorluk ahırlarından at almışlardır. Yine M.Ö. 142 yılında Hunlar, Yen-men'i istila ettiler ve kumandan Feng Ching ile savaştılar, kumandan bu çarpışmada öldü. Ho-c'hin anlaşmalarının artan maliyeti ve azalan etkinliği karşısında, Han sarayının savunma siyasetinden saldırganlık siyasetine geçmeye karar vermesi neredeyse kaçınılmazdı¹⁶. Bu kararın verildiği dönem Wu-ti dönemidir. Ancak Wu-ti de saltanatının ilk yıllarında bu anlaşmayı devam ettirdi. İmparator Wu-ti'nin saltanatının ilk yıllarını da kapsayan dönem boyunca Han ve Hun devletleri dostça

¹⁵ Shih Yü Ying., Hsiung-nu, *Erken İç Asya Tarihi*, (Çev. Selçuk Esenbel, Ed. Denis Sinor), s. 175-176

¹⁶ Shih Yü Ying, Hsiung-nu, s. 177

geçinip Çin Seddi boyunca gidip geldiler¹⁷. İlerleyen yıllarda saldırgan bir tutum izleyen Wu-ti'nin, saltanatının ilk yıllarında barışçı bir politika izlemesinin sebebi, tahta geçtiğinde yaşının küçük olması ve Hunlardan çekinmesiydi. Wu-ti'nin Hunlara yönelik ilk saldırgan politikası Shan-yü7yü pusuya düşürmeyi amaçlayan Mai tuzağıdır. Bu olay neticesinde Evlilik Anlaşması M.Ö. 133 yılında bozuldu.

Wu-ti'nin saldırgan siyaseti sebebiyle Han Devleti'nin ekonomisi sarsılmaya başladı. Wen-ti döneminde de alışverişin ve yıllık vergilerin maliyeti vardı ancak bu dönemde Çin'de yaşanan refah artışı ile Wen-ti, bu yükün altından rahatça kalkabiliyordu. Çünkü Wen, sadece Hunlarla değil, bütün komşuları ile savaştan mümkün olduğunca uzak duracak bir siyaset izlemiştir. Bu sakin ortam sayesinde, Çin'in ticaret hacmi artmıştır. Bu dönemde Çin'de iç sükûn da sağlanmıştır. Çin tarihinin başlangıcından beri ilk defa olarak büyük ve birbirine bağlı bölgeler, Shih-huang-ti ve Kao-tsu'nun zamanlarında olduğu gibi, devamlı mücadeleler olmadan bir hükümdarın idaresi altında bulunuyordu. Böyle bir sulh bölgesinin meydana getirilmesi, ekonominin ilerlemesine çok yardım eder. Nüfus artıyor ve bununla birlikte istihsal ve buna bağlı diğer kolonizasyon da artıyordu. Nihayet eşya mücadelesi de artıyordu. Bu da tedavüldeki takas vasıtasının azlığından meydana gelecek deflasyona mâni olmak için bakır paranın serbestçe basılmasına müsaade edilmesiyle kendini göstermiştir. Böylece vergiler kısmen mahsul, kısmen de para şeklinde ödeniyordu. Bu da yine merkezin kuvvetini arttırmakta idi¹⁸. Devlet ve bilhassa merkez, Wen-ti'nin siyasetinden dolayı zengin olmuştu. Büyük bir debdebe hüküm sürüyordu. Hükümet merkezine her taraftan nadide eşyalar geliyordu. Bilhassa Orta Asya yoluyla gelen Ön Asya eşyaları yüzünden Orta Asya ile ticaret artmıştı. Ticaret yolu Batı Shensi ve Kansu'dan Doğu Türkistan'a gidiyordu. Bu ticareten yalnız tüccarlar değil, tüccarların içlerinden geçtikleri il ve bucaklardaki memurlar da kazanıyordu ve bu ticarete mâni olunmamasında büyük menfaatleri vardı. Fakat bu sıralarda Hunlar, Türkistan'a giden yollara hâkimdiler ve ticaret yolunu değiştirebilir yahut kesebilirlerdi. Böylece Batı Çin'deki memurlar, kervanların muntazam vasıl olmaları ve yağma edilmemeleri için, ticaret yollarını doğrudan doğruya kendi kontrolleri altına almakta büyük menfaatleri vardı. Aynı zamanda hunların Kansu'da iktidar kazanmaları da siyasi bir tehlike teşkil ediyordu. Çünkü bu suretle, yine tehlikeli olan Tibetlilerle birleşip, müşterek plana göre Çin'e hücum edebilirlerdi. Bunun için Tibetlilerle, Hunları birbirlerinden ayırmaya çalışmaları lâzımdı. Nihayet Çin hükümeti, anlaşma siyasetine başladıkları zamandan beri, çok zenginleşmelerine ve kuvvetlenmelerine rağmen, hâlâ Hunlara hediyeler ve prensesler vermeyi şerefsiz buluyorlardı¹⁹.

Wen-ti dönemindeki ekonomik ilerleme Hunlara olumlu bir biçimde yansıyor. Sükûn ortamı sınır ticaretini geliştirmiştir. Ayrıca Wen-ti'nin büyük savaşıardan sakınması sebebiyle de Hunlar, Çin'den yüksek miktarda vergi alabiliyorlardı.

İlerleyen yıllarda başa geçen Wu-ti'nin saldırgan siyasetinin en önemli sebeplerinden biri, batıdaki ticaret yollarının güvenliği ve bu ticaretin, o bölgeye Hunların hâkim olması sebebiyle aksayacağı düşüncesidir. Buradan başlayan Wu-ti, daha sonra Hun tehlikesini tamamen bertaraf etmek isteyecektir. Wu-ti'nin saldırgan politikası nedeniyle devletin kasası

¹⁷ Watson Burton, *Records of The Grand Historian: Han Dynasty II*, Columbia University Press, USA 1993, s. 176

¹⁸ Eberhard Wolfram, *Çin Tarihi*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 3. Baskı, Ankara 1995, s. 91

¹⁹ Eberhard Wolfram, *Çin Tarihi*, s. 93-95

hızla boşalmıştır. Wen-ti döneminin bolluğu ve refahı bu dönemde yok olmuştur. Bu refah, Wu-ti'nin güçlü ordular hazırlamasını hızlı bir şekilde hazırlamasına olanak vermiştir. Ancak ordular yüksek maliyetlerini, ganimetlerle karşılayamamışlardır. Çünkü Hunlara karşı net bir zafer elde edilememiştir. Wu-ti dönemindeki savaşlara ve gergin siyasete rağmen, sınır pazarlarında bu iki savaştan millet arasında ticaret devam etmiştir²⁰. Ticaretin çarkları, gergin siyasete rağmen dönmeye devam etmiştir. Bu gergin dönemde Hunların sınır ticaretindeki bir diğer amacı da zaman Çinlilere sürpriz saldırılar düzenlemeleridir²¹. Bu saldırılar, ilerleyen yıllarda Wu-ti'nin sınır pazarlarını kapatmasının nedenlerinden biri olacaktır.

Sınır pazarlarıyla ilgili bir diğer önemli nokta da bu pazarlarda satışın nasıl yapıldığı, nelerin alınıp satıldığı ve ticaret hacminin büyüklüğünün ne kadar olduğudur. Bu konuda Çin kaynaklarında neredeyse hiç bilgi yoktur. Ancak her türlü malın, özellikle komşuda olmayan malların, pazarlara getirildiğini tahmin etmek zor değildir. Ayrıca yukarıdaki metinde, Chia İ'nin görüşlerinden de anladığımız üzere, Çin bu pazarlar üzerinden Hunları, Çin kültürü, Çin'in cazip yaşam biçimi ile etkilemeyi hedeflemiştir. Bu nedenle, özellikle Çin'i farklılaştıran, ipek, şarap, pirinç gibi ürünlerin pazarlara fazlaca getirildiği söylenebilir. Tahılı Çin'i farklılaştıran bir ürün olarak görmüyoruz çünkü Hunların da etkin denebilecek bir düzeyde tarım yaptığını artık biliyoruz. Zirai faaliyetlerde Çin'in farkı, ürettiği ürün miktarının fazlalığıdır. Tarım üretiminin fazla olmasının sebebi de Çin'in, neredeyse Hunların on katı olan nüfuslarıdır. Çünkü tarım sektörü, hayvancılığa nispetle daha fazla iş gücüne ihtiyaç duyar. Bu ihtiyaç, Çin'in yüksek nüfusu ve köleler sayesinde kolayca karşılanabildiğinden, zirai üretim artmıştır. Tarım ürünlerinin bolluğu, yağma, vergi ve ticaret gibi çeşitli yollarla, Hunları bu ürünleri elde etmek için cezbetmiştir. Hunların da tarım yaptığını biliyoruz fakat Çin ile sınır pazarlarının açılması için yoğun bir şekilde baskı yapmaları, pazarların kapandığı, ticaretin azaldığı dönemlerde hemen yağma akınları düzenlemeleri, kazanılan her savaştan sonra Çin'i vergiye bağlamak istemeleri, Hunların iç piyasalarında ürettikleri tahılın kendilerine yetmediğinin bir delilidir. Hunların kesin nüfusunu bilmiyoruz fakat Hun sancağı etrafında birleşen irili ufaklı bozkırlı kavimler, kuzeye itilmeleri sebebiyle kendi aralarında organize olarak güneye yönelmişler ve güneye tekrar yerleştikten sonra, özellikle Mao-tun döneminde bu devlet hızla büyümüştür. Hızla büyüyen devletin, yeni fethedilen bölgelerde yaşayan insanları kendi bünyesine katması, başta hayvancılık sektörü olmak üzere, ekonomik yapı için olumlu bir ilerlemedir. Ancak kısa sürede yaşanan nüfus artışı, tahıl ihtiyacının artmasına da sebep olmuştur. Çünkü Hunlara yeni katılan kavimlerin hemen hepsi hayvancıydı. Hepsinin özellikleri ve ekonomik varlıkları benzerdi. Bunun yanında, Hunların Çin'in kuzeyinde tarım yaptıkları alanlar da sınırlıydı. Uçsuz bucaksız çiftlikleri, bağları yoktu. Yani, Hunların ziraat yaptıkları alanlar Çin'in zirai alanlarına göre daha dardı. Bu durumun en önemli sebebi, coğrafyanın Orta ve Doğu Asya'nın her yerinde aynı cömertlikte olmamasıdır. Bölgenin her yeri tarım yapmaya elverişli değildir. Bu sebeplerle, özellikle Mao-tun dönemi ve sonrasında, tahıl talebinde yaşanan artış, Hunları bir anlamda Çin'e bağımlı kılmıştır ve böylece Hunlar, tahıl ve diğer ihtiyaçlarını temin edebilmek için, Çin Seddi civarında sınır pazarları kurulması için Çin'i zorlamışlardır. Bu zorlamaya karşılık Çin, Hunların istediğini yapmıştır. Kabul edilen genel görüşe göre Han Devleti'nin hem evlilik anlaşmasını kabulü hem de sınır pazarlarını açtığı

²⁰ Yü Ying Shih, *Trade and Expansion in Han China*, s.100

²¹ Watson Burton, *Records of The Grand Historian: Han Dynasty II*, s.177-178

dönem, askeri yönden zayıf, iç siyaset yönünden de henüz dengeye kavuşmuş olduğu bir dönemde olmuştur²². Han Devleti'nin ordusunun zayıf düşmesinin sebebi, Hunların üst üste kazandığı zaferlerdir. Sürekli savaştan uzak politikalar izlediğini belirttiğimiz Wen-ti, esasen akıllıca davranarak Hunlara istediğini vermiş ve Hun taarruzlarını eskiye nispetle azaltarak, ülkesini huzura kavuşturmuştur. Wen-ti'den sonra gelen imparatorlar da benzer siyaseti takip etmiş ve artık Çin'in iktisadi yönden iyice güçlendiği Wu-ti döneminde, hızlı bir şekilde taarruz politikasına geçilmiştir.

1.1.2. At Ticareti

Sınır pazarlarına Çin tarafından gelen malları biliyoruz. Hun tarafından ise, tahmin edilebileceği gibi, canlı hayvan ve hayvan ürünleri getirilirdi. Değişimi yapılan malların çeşitleri ve miktarları pek çoktu. Bu mallar arasında bronz ve demir aletler, çömlükler, ağaçtan yapılmış eşyalar, at koşum takımları vardı²³. Bu pazarlarda da bir üstünlük mücadelesi vardı. Her iki taraf da kendilerine ait en değerli, en farklı ürünleri bu pazarlara getiriyorlardı. Hun tarafından gelen değerli ürünlerden biri de at. Uzun süren savaşlar nedeniyle atlar çok çabuk telef oluyorlar, dolayısıyla Çinliler sık sık ticari yollarla Hunlardan at satın almak zorunda kalıyorlardı. Çin için özellikle tarım ve ulaştırma sektörlerinin gelişebilmesi için tarım hayvanlarının ithali azami derecede önemliydi²⁴. Çin, orduda ata, ticari faaliyetlerde ise atın yanı sıra, katır, öküz, eşek gibi hayvanlara da ihtiyaç duyuyordu. Ancak Hunlar bu hayvanları Çin'e verirken Çin'in ihtiyacının tamamını karşılamak gibi bir amaç edinmemişlerdir. Çünkü değerli bir savaş aracı olan atın iyi cinsleri Çin'e verildiğinde, Çin bu atlarla oluşturduğu süvari ordularıyla Hunlara saldırabilirdi. Yani Hunların en önemli silahı, Çinlilerin eline geçmiş olacaktı. Kayıtlarda Hunların at ticaretini sınırladığına dair bir metne rastlamadık. Ancak Çin'in sürekli iyi cins atlara ihtiyaç duyduğunu biliyoruz. Örneğin Wu-ti'nin, Fergana'daki kan terleyen atları alabilme için neler verdiğini gördük. Çinliler için pek de kârlı olmayan Fergana seferi M.Ö. 104 yılında gerçekleşmişti. Demek ki Hunların Çin'i ciddi biçimde rahatsız etmeye başladığı Mao-tun döneminden beri, Çin iyi cins atlara olan ihtiyacını karşılayamamıştır. Bu süre yüz yıldan fazladır.

Çin at ihtiyacını sadece Hunlardan karşılayabilirdi. Çünkü diğer hayvancı kavimler, nispeten uzaktı. Bunun yanında Çin'in örneğin Moğollardan at aldığına dair en ufak bir kayıt yoktur²⁵. İlk at alışverişinin de Chou dönemiyle birlikte, Çin Seddi'nin ilk yapılmaya başladığı yıllarda yapıldığı söylenebilir. Chou döneminde gittikçe kuzeye giden Çinli köylüler, efendileri tarafından kuzey kavimlerine karşı korunmak zorunda idiler. Fakat bunlar, ordularını ve süvarilerini Çin'in iç savaşlarında kullanmak zorunda kaldıklarından, köylü yerleşimlerine karşı yapılan kuzey kavimlerinin süvari taarruzlarına mâni olmak için, bir hudut duvarı inşa ettiler. Böylece büyük Çin Seddi'nin ilk şeklini meydana getirmiş oldular. Bundan dolayı ilk defa olarak, Çinlilerle Çinli olmayanlar arasında sabit bir hudut yapılmış oldu. Fakat bu hudutlarda,

²² Cosmo Nicola Di, *Ancient China and Its Enemies The Rise Of Nomadic Power In East Asian History*, Cambridge University Press, Cambridge UK 2002, s. 215

²³ Saritaş Eyüp, *Çin'de Yapılan Arkeolojik Kazılara Göre İslamiyetten Önce Türklerde Kültürel Hayat*, Scala Yayıncılık, İstanbul 2010, s. 136

²⁴ Saritaş Eyüp, *İslamiyetten Önce Türklerde Kültürel Hayat*, s. 136

²⁵ Ögel Bahaeddin, *Büyük Hun İmparatorluğu Tarihi*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1981, Cilt I, s. 100

tıpkı şehir duvarlarının yanında olduğu gibi, büyük pazarlar kuruluyor ve Çinli köylüler mahsullerini, Çinli olmayan göçebelerle mübadele ediyorlardı. Böylece ticaret yapan bu iki grup buna çok alışıyor ve her ikisi için de çok faydalı oluyordu. Göçebelerden at satın alıp Çin'in içinde satan birçok at tüccarına tesadüf ediyoruz²⁶. Eberhard'ın bu görüşlerine dayanarak, ilk sınır pazarlarının Çin Seddi'nin ilk yapıldığı dönemlerde kurulduğunu söyleyebiliriz. Hunların Han Devleti'nden resmen istediği pazarlar, iki devletin kontrolü altında ve alışveriş kurallarının daha çok Hunlar tarafından belirlendiği pazarlardır. Chou devrindeki pazarlar, sınır pazarı kavramının ilk örneğidir ve daha çok serbest piyasa şartlarında oluşmuş gibi görünmektedir. Çünkü bozkırlılara yaklaşan Çinli köylüler merkezlerinden uzaklaşmıştır ve kendi efendilerinin dâhi kontrolü dışındadır. Kaldı ki Chou Devleti'nin son yıllarına yani, M.Ö. IV ve III. yüzyıllara denk gelen bu dönemde Chou Devleti, ciddi iç karışıklıklarla boğuşmaktadır. Kuzeylilerle mücadele edecek ve ticaret kurallarını belirleyecek durumda değildir.

Chou döneminin at tüccarları, Hunlardan aldıkları atı, Çin iç pazarında bronz paralar karşılığında satmışlardır. Çin'de tüccarlar, toplumun en alt tabakasındaki kimselerdi ve Han döneminde, onların günlük hayatları ile ilgili pek çok kısıtlama vardı. Örneğin, ipekli elbiseler giyemez, umuma açık yerlerde ata binemezlerdi. Bu sebeple, zenginliklerini gösteremezlerdi²⁷.

Örneğin Ch'in Devleti'nin kuruluşunda önemli bir rol oynayan Lü Pu-wei bir tüccardı. Bu adam büyük bir siyasi rol oynamış olacak. Çünkü Ch'in hükümdarının gayri meşru olan çocuğunun veliht ilân edilmesin temin etti ve bundan başka veliahda eş olarak bir kadın sattı. Bu evlenmeden meşhur imparator Shih-huang-ti dünyaya gelmiştir. İlk defa olarak Çin tarihinde bir tüccar, yani asilzadelere mensup olmayan birisi, bu kadar yüksek bir mevki sahibi olmuştur. Lü Pu-wei'nin ne ticareti yaptığı kesin olarak bilinmiyorsa da Chao (Shansi'nin kuzeyinde) Devleti'nin başlıca ihracatı olan at ticareti yapmış olması muhtemeldir. O zamanki ordu için at ihtiyacı fazla olduğundan, at ticaretinin büyük bir siyasi tesiri de olduğu kabul edilebilir²⁸. Bu dönemden başlayarak at tüccarları, hızla zenginleşmeleri sebebiyle, Çin toplumunda sınıf atlamışlardır. Derebeyi olanlar siyasette de etkili olmuşlardır. Bu zenginleşmenin sebebi, Çin'in her daim ihtiyaç duyduğu iyi cins atlardır. Bu talep, Çin'in ekonomik dengelerini her zaman etkilemiştir.

Atın yerine bir başka hayvanı koymak, yani atı ikame etmek mümkün değildir. Atla yapılanları katırla veya eşekle yapmak imkânsızdır. Hunların yaptığı gibi, çok yüksek sayıda ata sahip olmak ayrı bir kültür ister. Çok sayıda iyi cins at yetiştirmek için Çin'in yaşam biçimini de değiştirmesi lazım gelir. Zirai, yerleşik kültürde bu pek olası değildir. Çin'in çevresine baktığımızda da bu şartlara sahip olan tek devletin, Hunlar olduğu görülmektedir. Hunlar da Çin'in at talebinin tamamına karşılama isteksizdirler. Han döneminde, pazar kurallarını çoğunlukla güçlü olanın, yani Hunların belirlemesi, Wu-ti döneminde de pazarların kapatılması neticesinde Çin, istediği atları bir türlü elde edememiştir. Dolayısıyla Han Devleti, hiçbir zaman istediği at varlığına ulaşamamıştır. Wu-ti döneminin masraflı savaşlarında bu talep daha da artmıştır. Bu talep karşılanamadığı için savaşlarda kesin sonuçlar elde edilememiş ve bu mali

²⁶ Eberhard Wolfram, *Çin Tarihi*, s. 60

²⁷ Florence Chan, The Money Making In Ancient China: A Literature Review Journey Through Ancient Texts, *Journal Of Business Ethics*, Spring 2010, S. 91, s. 17-35, s.34

²⁸ Eberhard Wolfram, *Çin Tarihi*, s. 78

yük halkın sırtına binmiştir. Yani Han Devleti'nde, halktan alınan vergiler arttırılmıştır. Bozkır ekonomisinin bu gücü, Çin ekonomisi üzerinde ağır tesirler bırakmıştır.

Tabii ki Hunların sınır pazarlarına getirdiği tek mal at değildi. Ancak sınır ticaretinin, Hunların getirdikleri atları Çinlilere satmalarıyla başlamış olması kuvvetle muhtemeldir. Geleneklerini değiştirip, Hun elbiseleri giyip, Hun savaş taktiğini benimseyen Chao Kralı Wu-ling döneminde süvari ordularının kurulması sebebiyle at talebi artmıştır. Bu dönemde kuzey sınırındaki Yün-chung, Yen-men ve Tai bölgelerinde pazar yerleri kuruldu. Chao kralı M.Ö. 306 yılında Ting bölgesini aldıktan sonra, batıya döndü. Hunların Yün-chung adlı yerini aldı. Bunun üzerine Orman Hunları (Lin Hu) ona, atlar gönderdiler²⁹. Sınır ticaretini başlatan ve hızlandıran en önemli etken her iki tarafın birbirlerinin mallarına duydukları ihtiyaçtır. Çin için en çok ihtiyaç duyulan mal at iken, Hunların en çok ihtiyaç duyduğu mal ise tahıldır. Sınır ticaretinin devlet kontrolü altında yapıldığı dönemde kuralları Hunlar koyduğundan, neredeyse istedikleri kadar tahıl alabilmişlerdir. Ancak Çin, istediği kadar at alamamıştır. Han Devleti güçlü olduğu zamanlarda, ticaretin kurallarını belirlemek yerine, sınır pazarlarını tamamen kapatmayı tercih ettiğinden, Hunlardan hiçbir zaman istedikleri kadar at alamamışlardır. Bu durum Hunların pazara getirdiği diğer mallar için de geçerli olmuştur.

Sınır ticaretinin canlılığını destekleyen en önemli veriler, arkeolojik malzemelerdir. Nitekim Hun mezarlarında çok miktarda Çin yapımı ipekliler, aynalar, madeni paralar, lakeli eşyalar, günlük hayatta kullanılan diğer eşyalar ve çeşitli inşaat malzemeleri, Hunlarla Çinliler arasındaki yakın ticari ilişkilere tanıklık etmektedirler. Hun mezarları ile şehir kalıntılarının hepsinde Han devrine ait aynalar bulunmuştur. Örneğin, Pu-t'ung-kou'daki iki numaralı mezarda ve Ta-t'ung'daki, Shang-ts'un Cnia-chai'daki Hun mezarlarında toplam 22 adet ayna bulunmuştur³⁰. Bu bilgi, pazarlarda stratejik yönden değerli ürünlerin yanında süs eşyalarının da satıldığını gösterir. Böylece pazarların büyüklüğü daha net anlaşılabilir. Sınır pazarları, canlı hayvandan gıdaya, süs eşyalarından tekstil ürünlerine kadar pek çok malın bir arada satıldığı, ürün yelpazesi oldukça geniş, büyük pazarlardır.

²⁹ Ögel Bahaeddin, *Büyük Hun İmparatorluğu*, Cilt I, s. 76-77

³⁰ Sarıtaş Eyüp, *İslamiyetten Önce Türklerde Kültürel Hayat*, s. 137

Resim 1: Hun Topraklarında Bulunan İpekli Kumaş Örneği (Hermitage Müzesi, Murat Öztürk Koleksiyonu, Ilmovaya Kazı Alanı, M.Ö. I- M.S. I. Yüzyıllar arasına tarihlenmektedir. Ticaret ya da vergi yoluyla gelmiştir.)

1.2. Para

Eski çağlarda ticaretin hızlanmasıyla, takas ekonomisinin yetersizlikleri ortaya çıkmıştır. Değiş tokuş, bu değişime ayak uyduramamıştır. Çünkü artan ticaret hacmi ile beraber, ürün çeşitleri de artmış ve böylece mallar için bir ortak değer belirleme zorunluluğu ortaya çıkmıştır. Takas ekonomisinde insanlar, pek çok defa alışverişte kazançlı mı olduklarını ya da zarar mı ettiklerini anlayamamışlardır. Bu nedenle de belirlenecek bu ortak değer, herkesin kabul edeceği, her yerde değeri belli bir şey olmalı idi. Ancak tabii ki Dünya'nın her yerinde, değeri ortak olarak kabul edilen, herkesin kullanabildiği bir takas aracı olmadı. Ancak paranın ortaya çıkışı ile aynı coğrafyadaki devletler arasındaki ticaret ile iç ticaretin belli bir düzene girdiği söylenebilir.

İlk olarak insanlar arasında pek çok nesne para niyetine kullanılmıştır. Örneğin Hindistan'ın en eski ödeme araçlarından biri, İran çöllerinde yetişen ve oradan getirilen bir çeşit bademin acı çekirdekleri olmuştur. Meksika'da Aztekler küçük alışverişler için kakao tanelerinden yararlanıyorlardı. İnsanoğlu para yerine kullanmak için daha elverişli koşulları hayvancılık alanında bulmuştur. Avcı ve çoban halklar yakaladıkları veya vurdukları hayvanlarını, yetiştirdikleri evcil hayvanları, değiş tokuş yapacakları her şey için bir ölçek ve bedel kabul etmişlerdir³¹. Bu yöntem hayvancı kavimlerin belirlediği bir yöntemdi. Hayvanı takas aracı olarak kullanmalarını sebebi, çok yüksek sayıda hayvana sahip olmalarıdır.

³¹ Sédillot Renè, *Değiş Tokuştan Süpermarkete*, s. 30

Kendilerinde olmayan bir ürünü almak için bir ya da birkaç hayvan vermek, bu kavimler için bir kayıp değildi.

İnsanoğlu bir müddet deniz kabuklarını para olarak kullandıktan sonra, daha dayanıklı ve kullanışlı bir mübadele aracı arayışına girdi. Madenin işlenmeye başlandığı dönemlerde yaşanan değişiklik, insanlık tarihi için adeta bir devrim niteliğindedir. Önce bakır, sonra bakır kalay alaşımı olan tunç, sonra bronz, en son da demir ortaya çıktı. Bu madenlerin hepsi para yapımında kullanıldı. Daha sonra, gümüş ve altın paralar görülmeye başlandı. Hunların kadim komşuları Çin'in ise metal parayı ilk olarak M.Ö. III. bin yılın başlarında kullanmaya başladılar. Bunlar tunç bıçaklar, gümüş bilezikler ya da yüzükler biçimindeydi³². Yani bu ilk metal ticaret aracı, sikke şeklinde değildir. Metalden önce de sırasıyla, kıyı kesimlerde deniz kabuklarını, dağlık bölgelerde postları, incileri ve değerli taşları takas aracı olarak kullanmayı deneyen Çin'de, ilk sikke yapımının Chou döneminde başladığı düşünülmektedir.

Chou döneminde iç karışıklıklara sebep olan pek çok derebeyinin bertaraf edilmesiyle, bu beylere ait topraklar ellerinden alındı. Boşalan toprakların işlenmesi gerekiyordu ve araziler alınıp satılabilen bir mal haline geldi. Bunun para ekonomisini başlaması ile çok sıkı bir münasebeti vardır. Bu sıralarda maden gittikçe daha fazla kullanılıyor ve demir görülmeye başlıyordu. İlk zirai aletler madenden yapılmaya başlanmış, bunun yanında maden sikke olarak kullanılmaya başlanmıştır. Böylece para ortaya çıkmıştır. Fakat parayı kazanan tüccarlar kazançları ile ne yapacaklardı? Çin'de para önceleri umumiyetle bakırdan yapıldı. Bakır para halinde bulunan büyük bir meblağı saklamak için geniş bir yere ihtiyaç vardı. Birinin parası çok olursa bunu herkes bilir, bu, haydutların celbine ve emniyetsizliğine sebebiyet verir. Bunun için kimse yanında çok para bulundurmaya cesaret edemezdi. Bu nedenle tüccarlar, eski asillerin seviyelerine ulaşmaya, yani arazi sahibi olmaya çalışıyorlardı³³. Bu şekilde ilk kez para karşılığında arazi satın alınmaya başlamıştır. Bu dönemde at tüccarlarının da zenginleştiği göz önüne alınırsa, bu arazileri alan tüccarların büyük kısmının at tüccarları olduğunu tahmin etmek hiç de zor olmayacaktır. Bu dönemde toprak sahibi olan at tüccarlarının torunları Han döneminde, ülkenin önde gelen derebeyleri olacaklardır.

Ch'in Sülalesi dönemi, Çin'de para ekonomisinin iyice gelişip olgunlaştığı dönemdir. Bu dönem, antik Çin'de pek çok alanda yeniliklerin, düzenlemelerin yapıldığı dönemdir. Bu dönemde yapılan düzenlemelerden biri de madenin parasal değeri ile ilgilidir. Bu, Çin tarihi açısından önemli bir yeniliktir. Ch'in Devleti'nin organizatörü denilebilecek bir filozof olan Shang Yang yahut Shang-tse, bu reformların öncü ismidir. SC kayıtları, onun ölümünden iki yıl sonra yani M.Ö. 336'da³⁴ Ch'in Devleti'nin ilk sikkelerinin tedavüle girdiğini yazar. Bu devirde ve daha öncesinde sikkeler, değişik büyüklüklerde ve şekillerde, farklı eyaletlerde farklı değerlerdeydi. Onların arasında, bıçakla kesilmiş, kaşıkla biçimlendirilmiş ve deniz salyangozu

³² Sédillot Renè, *Değiş Tokuştan Süpermarkete*, s. 49

³³ Eberhard Wolfram, *Çin Tarihi*, s. 53

³⁴ Bu tarih Çin tarihinde esasen, Chou devrine denk gelir. Ch'in Sülalesi'nin antik Çin'de devletini yönetmeye başladığı tarih, farklı kaynaklarda M.Ö. 256, M.Ö. 249 ve M.Ö. 221 olarak geçer. En genel kabul gören tarih, M.Ö. 256 yılıdır. Bu tarihte Chou Sülalesi'nin son imparatoru, Ch'in derebeyliğinin hükümdarı lehine feragat edince, yönetimi Ch'in Sülalesi devralmıştır. Bundan önce Ch'in Sülalesi, Batı Çin'de bir derebeylik idi. İktidarı devralmadan yaklaşık yüz yıl kadar önce Çin'de nüfuzları artmıştır. Bu derebeyliğin akıl hocalarından biri de Shang Yang'tır.

kabuğu şekli verilmiş olanları vardı³⁵. Ch'in Devleti'nin yeni sikkeleri, kolay tanınabilen, ortasında kare delik olan dairesel sikkelerdi. Bu şekil gelecek iki bin yıl boyunca Çin sikkelerinin genel şekli olacaktı. HS'da Ch'in döneminde yapılan reformla ilgili şu ifadeler bulunur: Ch'in Dünya'yı birleştirdiğinde, iki çeşit para yaptı. Bunlardan ilki sarı altından yapılan, "i" adı verilen üst sınıfın parası iken, diğeri Chou sikkelerine benzeyen, bronzdan yapılmış ve üzerinde yarım ons yazan, üzerindeki yazıyla değeri eşit olan sikkedi. Böylece inci, yeşim taşı, kaplumbağa kabukları, deniz salyangozu kabuğu, gümüş ve kalay, birer dekorasyon ve değerli süs eşyaları olarak kaldı. Bunlar artık para olarak kullanılmadı³⁶. Bu dönem artık Çin'de para ekonomisinin geliştiği ve hızlandığı dönem olmuştur. HS'daki bu ifadelerden, Çin'de daha önce nelerin para olarak kullanıldığını da öğrenmek mümkündür. Çinli devletler de çağdaşlarının kullandığı malzemeleri para niyetine kullanmış ve en sonunda dengeli bir ekonomisi sistemi kurabilmiştir.

Çin parasının üzerinde, belki de konumuzun dışına çıkarak, fazlaca durmamızın sebebi, bugünkü bilgilerimize göre Hunların kendilerine ait paralarının olmayışı ve kendi topraklarında Çin paralarını kullanmış olmalarıdır. Kazı yapılan bazı Hun mezarlarında Çin paraları bulunmuştur. Birçok Hun mezarında Wu chu adı verilen Han devri madeni paraları çıkarılmıştır. Bu paralar Rusya'nın Minusinsk bölgesinde de ortaya çıkarılmıştır. Burada bulunanların M.Ö. 118 yılından daha eski olmadığı ve bu tür madeni paraların ilk olarak bu tarihte basıldıkları bilinmektedir. İç Moğolistan'daki Hsi-ch'a-kou'da çıkarılan 500 kalıntı arasında Çin tarzında basılmış paralar da bulunmuştur³⁷. Hunların pek çok farklı dönemine tarihlenen, çok sayıda Çin parası, Hun mezarlarında bulunmuştur. Hunların bölünmelerinden sonraki dönemde de Çin paralarını kullandıkları, arkeolojik verilerle görülmüştür. En fazla paranın bulunduğu kazı ise 1983 yılında yapılmıştır. Kazı yapılan Çin'in Ning-hsia eyaletindeki T'ung-hsin Tao-tun-tzu adlı Hun mezarlarının sayısı 27'dir. Bu 27 mezardan bulunan 1000'den fazla kalıntının arasında 689 adet madeni para çıkarılmıştır. Paraların üzerinde oldukça açık bir şekilde, Çin yazısı kullanılarak "Wu chu" tabiri yer almaktadır. Wu sözcüğü, beş anlamına gelmektedir. Chu ise bir ağırlık ölçü birimidir³⁸. Bunun yanında, Çin parası Hun topraklarına, imparatorluğun gönderdiği hediyelerle beraber de girmiştir. Kendisine tâbi insanları alarak güneye giden ve Doğu Hunları'nı yöneten Hu-han-yeh Shan-yü, bildiğimiz gibi Çin'e tâbi olmuştur. Bu biatından sonra kendisine, Çin sarayı tarafından çeşitli hediyelerle beraber 200.0000 bakır para ve 20 sandık altın verilmiştir³⁹.

Çin parası bulunan mezarların, tüccarlara ait olma ihtimali yüksektir. Bu kadar çok miktarda paranın, Hun coğrafyasında farklı bölgelerde bulunması, Hun ülkesinde paranın dolaşım, yani el değiştirme hızının yüksek olduğunu gösterir. Hunlar arasında da iç ticaret mutlaka yapılmıştır. Hunların ticareti sadece dış ticaretten ibaret değildi. Hun coğrafyasında Çin parasının varlığı, ticaret hacminin büyüklüğü göstermesinin yanı sıra, Çin parasının Hun ülkesinde de para olarak kabul edildiğini ve reel bir kıymeti olduğunu da gözler önüne serer. Bu

³⁵ Bodde Derk, *The State and Empire Of Ch'in, Cambridge History Of China Vol: 1, The Ch'in and Han Empires 221 B.C.-A.D. 220*, General Editors: Denis Twitchett and John K. Fairbank, Cambridge University Press, Cambridge UK 2008, s. 60

³⁶ Bodde Derk, *The State and Empire Of Ch'in, Cambridge History Of China Vol: 1*, s. 60

³⁷ Sarıtaş Eyüp, *İslamiyetten Önce Türklerde Kültürel Hayat*, s. 137

³⁸ Sarıtaş Eyüp, *İslamiyetten Önce Türklerde Kültürel Hayat*, s. 138

³⁹ Shih Yü Ying., *Hsiung-nu*, s. 196

yaygın kullanım, Hunların iç ticarete de Çin parasını kullandıklarının işareti olabilir. Fakat belirttiğimiz gibi Hun topraklarına Çin parasının girişi, bugünkü bilgilerimize göre. M.Ö. 118 yılına tarihlenmektedir.

Hun mezarlarında, ölen kişinin yaptığı iş ile ilgili eşyaların da bulunduğunu biliyoruz. Para bulunan mezarların da tüccarlara ait olduğu düşünülürse, Hun toplumu arasında bir tüccar sınıfının varlığından söz edilebilir. Sınır pazarlarına ürün getiren kişiler sadece farklı iktisadi faaliyetleri yürüten kimseler değildir. Bu pazarlara Hun tüccarları da gelmiştir. Bunların Çin paraları karşılığında iç piyasadan mal alıp, sınır pazarlarında para karşılığı Çinlilere satmak ile uğraştıkları kuvvetle muhtemeldir. Fakat ticaretin ne kadarının parayla ne kadarının takasla yapıldığı net değildir. Tüccarların para kullanması, kendi mallarını satan bireylerin de takası tercih etmiş olması da bir ihtimaldir. Köylünün, üreticinin malını perakende olarak sattığının örnekleri pek nadir de olsa mevcuttur. Fakat tüccar malı üreticiden alır ve nihai tüketiciye ulaştırır. Bugün de geçerli olan bu kural, eski çağlarda da aynı olmuştur.

Bütün bu görüşlerimiz, bugünkü verilere dayanmaktadır. Bir gün, yapılacak bir kazıda Hunların kendilerine ait paranın bulunmayacağını garantiye yoktur. Hunların madencilik faaliyetlerinde ne kadar ilerlemiş oldukları bilinmektedir. Madencilikte ileri düzeyde olan Hunlar için sikke üretimi zor bir iş değildir. Ancak sikke basımını, konar göçer yaşam bir derece de olsa zorlaştırmış olabilir. Bu nedenle Çin parası kullanılmış olabilir. Ancak, dediğimiz gibi, Hun parası yoktur, hep Çin parası kullanmışlardır gibi kesin ifadelerden kaçınmak gerekir.

1.3. Uluslar Arası Ticaret Yolları

Konumuz Hunlar ile Çin arasındaki ekonomik vaziyete de değindiğinden, ticaret yolları denilince akla ilk olarak İpek Yolu gelmektedir. Çin'in iç bölgelerinden başlayıp batıya doğru giden yolun, karadan devam eden kısmı Çin'den çıktuktan sonra iki kola ayrılır. Bu ayrılmadan hemen önce yol, Tarım Havzası'na gelir. Bu durum da zirai açıdan zaten yüksek bir değere sahip olan Tarım Havzası'nın genel iktisadi değerini ve stratejik önemini bir derece daha artırır.

Bu yolun mevcudiyeti coğrafyacı Ptoleme tarafından da doğrulanmıştır. Selefî olan Tır'li Marin'den Ptoleme'nin öğrendiğine göre, Makedonyalı bir tüccar olan Maes Titianios adında biri, M.S. I. yüzyılda adamlarına, bu yolun izini ve mesafe taşlarını buldurmuştur⁴⁰. Bu ticaret yoluna İpek Yolu adının verilmesi XIX. Yüzyıla denk gelmektedir. Sinolog ve Doğu coğrafyacısı Ferdinand von Richtgofen, XIX. Yüzyılda ticari ilişkilerden bahsederken bu kıtalar arası yolu, Büyük İpek Yolu olarak adlandırmıştır. Bu terim çok isabetli olmuş ve bilimsel literatüre girmiştir⁴¹. İpek Yolu üzerinden yapılan ticaretin ve yolun rotasının detaylarına fazlaca girmeyeceğiz. Bizim için önemli olan nokta, kuzeyinde Hunların bulunduğu Tarım Havzası ve yolun buradan geçen kısmıdır. İpek Yolu vasıtasıyla ticaretin ne zaman başladığı kesin olarak bilinmemektedir fakat özellikle Han İmparatoru Wu-ti zamanından itibaren ipek üretimi ve ihracının, Çin'in ticareti ve siyasi gücü üzerindeki etkisinin büyüklüğü iyi bilinen tarihsel bir

⁴⁰ Grousset Renè, Bozkır İmparatorluğu, Çev. Dr. Reşat Uzmen, Ötüken Neşriyat, 6. Basım İstanbul 2010, s. 70

⁴¹ Buryakov Luriy F., Eski ve Orta Çağ Dönemlerinde Büyük İpek Yolu Üzerindeki Orta Asya Türkleri, *Türkler Ansiklopedisi, Yeni Türkiye Yayınları*, Ankara 2002, Cilt 3, s. 208-214

gerçektir⁴². Dolayısıyla genel görüş, İpek Yolu vasıtasıyla ticaretin Han İmparatoru Wu-ti döneminde başladığı yönündedir. Hunlara karşı müttefik olmayı düşündüğü Yüecilere gönderdiği elçi Chang K'ien'in İpek Yolu'nun ilk yolcusu ve simgesi olduğu düşünülür⁴³. Elçinin batıya giderken Yüecilere ittifak teklif etmek amacıyla bilinmektedir ancak bir diğer amacı da Çin'in zenginlik sembolü ve kendisini farklılaştıran ürünü olan ipeğe yeni pazarlar bulmaktır. Nitekim kısa bir süre sonra Part Krallığı ile ipek ticareti başlamıştır. M.Ö. 138'de yola çıkan elçi, M.Ö. 126'da Çin sarayına geri döner. M.Ö. 115'te Part Kralı Mithridates'in Wu-ti ile ticaret anlaşması yaptığı görülmektedir⁴⁴. Demek ki bu seyahatten kısa bir süre sonra ticaret başlamıştır. Bu ticarete bizi ilgilendiren bölüm, Hunların ticaret kervanlarına olan ilgisi ve zaman zaman bu kervanların içinde bulunmaları ve bu stratejik bölge için Çin ile yaptıkları mücadelelerdir.

Çin'in yayılmacı politikası Wu-ti zamanında başlamıştır. Bu yayılmanın en önemli amacı, ticaret yollarını ve dolayısıyla tarım sahalarını ele geçirmektir. Orta ve Doğu Asya'da doğu-batı istikametinde bulunan geçitlerin sayısı azdır. Bu nedenle Han Devleti'nin Tarım Havzası'nı almaktan başka çaresi yoktur. Yol daha kuzeye çevrilse yine Hunların içine girilecek, güneye dönüldüğünde ise çok yüksek dağları aşmak gerekecekti. Bu nedenle Wu-ti hemen batıya yöneldi ve müttefik arayışına girişti. Ancak bu bölgeden Hunların kesin olarak uzaklaştığını görmek Wu-ti'ye nasip olmamıştır. Hunlar bu kıymetli bölgeden M.Ö. 60 yılında uzaklaşmıştır. Esasen daha önceden de bölgeden yavaş yavaş kopmaya başlayan Hunlar, burayı tamamen kaybettikten sonra, yaşanan iktisadi darlık sebebiyle bölünme ve yıkılma sürecine girmişlerdir.

Hunların Sin-Kiang üzerindeki hâkimiyeti bazen bizzat bölgeye yerleşerek, bazen de bu bölgedeki küçük krallıklara kendisine vergi vermek suretiyle gerçekleşmiştir. Hunlar güçlü oldukları dönemde İpek Yolu ticaretine katılmış, bu yolu kontrol etmiş ve yoldan geçenlerden vergi ya da haraç almışlardır. Ticaret de dâhil olmak üzere tüm bu ek kaynaklardan bir anda vazgeçebilirlerdi. Çünkü sürüleriyle yetinebilir, yalnızca bunlardan elde ettikleriyle yaşayabilirlerdi⁴⁵. Her zaman belirttiğimiz gibi Hun ekonomisi aslında büyük ölçüde kendisine yetebilen bir ekonomidir. Fakat bozkırlı, genelde azla yetinebilen ve asgari şartlarla geçinebilen birey olduğundan, güçlenince, farklı ve lüks mallara ilgi duymuştur.

Karşılıklı olarak takas edilen mallar çok çeşitliydi. Ancak Hunların da ticaretine katıldıkları malların arasında en önemlisi ipekti. Hunlar bu ticarete katılarak, pek çok ihtiyaçlarını karşılayabilmişlerdir. Çin ipeği, Hunlar gibi komşularına hediye ve haraç olarak da verirlerdi. Bunun yanında Çin'in ipeği kullandığı bir başka politikası da ürettiği ipeği Çinli olmayan, bozkırlı tüccar ve komisyonculara vererek, onları ipek ticaretine dâhil etmesiydi. Tabii ki bu konuda Hunlar da oldukça istekli, hatta baskıcıydı. Bu durum, Çin ve Orta Asya arasındaki ilişkilerdeki ekonomik etkenin başlıca noktasının, kervan tüccarlarını ve

⁴² Stein Sir Aurel, *Central Asian Relics Of China's Ancient Silk Trade, T'oung Pao Archives, Ed. Henri Cordier-Paul Pelliot, Vol. XX, E.J. Brill, Leiden 1921 s. 130-141, s. 130*

⁴³ Roux Jean Paul, *Orta Asya Tarih ve Uygarlık*, (Çev. Lale Arslan), Kabalcı Yayınevi, 2. Baskı, İstanbul 2006, s. 97

⁴⁴ Thorley J., *The Silk Trade Between China and Roman Empire At Its Height A.D. 90-130, Greece&Rome Second Series, Vol: 18, No: 1 (April 1971), s. 71-80, s. 71*

⁴⁵ Roux Jean Paul, *Orta Asya Tarih*, s. 48

komisyoncuları çekerek, Çin'in artan ipek üretiminden ve ipek üretilen alanlardan kuzeylileri uzaklaştırmayı ifade eder⁴⁶. Uzak ülkeler arasında ticaret yapmak, bozkır kavimlerine daha uygundur. Güçlü hayvanlar ve yüksek taşıma kapasitesini bu kavimler daha kolay elde edebilir. Bu nedenle Çin, bozkırlıları bu ticarete aracı olarak kullanmayı seçmiş olabilir. Hunlar zaten uzun mesafeler arasında gidip gelmeye alışkındırlar. Bunun yanında, bölgede sürekli olarak hareket eden Hunlar, yolları, coğrafi şartları, iklimi çok daha iyi biliyorlardı. Bir Çinlinin ülkesinden kalkıp yeni keşfedilen uzun yollarda gidip gelmesi mümkün değildir. Bu uzun seyahatler, toprağa bağımlı, yerleşik Çinlilere pek uygun değildir. Bozkırlılar bu konuda daha başarılıdırlar. Bu nedenle kıtalar arası ticaret ve nakliye, bozkırlıların daha kolay yapabileceği bir iktisadi faaliyettir. Çin kaynakları arasında böyle uzun yolculuklar yapan tüccarlardan uzun uzadıya bahsedilmemesi de Lattimore'un savını güçlendirmektedir. Zira Çin kaynakları, karanlık ülke, uzak diyarlar, büyücüler ülkesi gibi mitolojik ifadeleri kullanmaya pek heveslidir. Eğer Çinli tüccarlar böyle uzun yolculuklar yapmış olsalardı, bu maceralar mutlaka kaynaklarda abartılı bir biçimde yer bulurdu. Çünkü elçi Chang K'ien'in yaptığı gibi sadece birkaç örneği olan uzun seyahatler bile kaynaklarda geniş yer bulabilmiştir. Netice itibariyle, ipek trafiğinin büyük kısmı, Orta Asyalı kervan tüccarları ile komisyoncuların elindeydi⁴⁷. Fakat Hunlar kuzeye itildikten sonra, Hunları memnun etmenin Çin açısından gereği kalmamıştır. M.S. 60 yılında Kuzey Hunları Çin Türkistanı (Sin-kiang)'nı yani Tarım Havzası'nı tekrar ele geçirmek için büyük bir akın düzenlemişlerdir. Bu akının sebebi kıtlıktı. Hunlar buraya yerleşti fakat 90 yılında ünlü Çinli General Pan Ch'ao bu bölgeyi geri aldı. Ticaret yolu boyunca, askeri birlikler ile beraber Çinli tüccarlardan oluşan ticaret kolonileri yerleştirildi. Böylece Çin'den başlayıp Tarım Havzası'na gelen tüm ticaret yolları tamamen Çinlilerin eline geçti⁴⁸. Bu kayıpla beraber zaten kıtlıkla mücadele eden Hunlar, bir iktisadi kaynağı daha yitirmiş oldular.

SONUÇ

Ticaret, tarihin her döneminde bütün toplumlar için bir gerekliliktir. Çünkü hiçbir toplum kendi kendisine yetemez. Bu durum esasen coğrafyanın doğurduğu bir sonuçtur. Coğrafya her yerde aynı şekilde cömert değildir. Hun coğrafyasını ele alacak olursak bu geniş bozkırların tamamı aynı şekilde cömert değildir. Her yerde aynı şekilde bol su kaynağı ve otlak yoktur. Aynı şekilde tarım için kullanılabilir verimli araziler de sınırlıdır. Hun toplumunun büyük ölçüde hayvancılıkla uğraşması da bir ölçüde bu coğrafyanın sonucudur. Coğrafya ile beraber nüfus da ekonomik faaliyetlerin şekillenmesinde önemli bir etkidir. Tarım için yüksek nüfus gerekir. Çin buna sahiptir ancak Hun nüfusu Çin nüfusundan çok daha azdır. Aynı şekilde Hun dönemine denk gelen Çin Devleti olan Han Hanedanlığı ise coğrafi sebepler ve nüfus zenginliği sebebiyle Çin tarihinin kadim geleneğini devam ettirerek tarım faaliyeti üzerine yoğunlaşmıştır. Bu durumda her iki devlet de birbirlerinin ürettikleri mallara ihtiyaç duymuşlardır. Ancak hayvancılığın istikrarsız yapısı Hunların özellikle tahıla olan ihtiyacının şiddetini arttırmıştır. Hunlar bunun için Çin'e saldırıp vergiye bağlamanın yanı sıra Han Devleti ile ticaret de yapmışlardır. Han Devleti'nin vergiye bağlandığı, savaşların olmadığı yıllarda ticaret daha istikrarlı biçimde sürmüştür. Savaşların başladığı dönemlerde ticaret sekteye uğrasa

⁴⁶ Lattimore Owen, *Inner Asian Frontiers Of China*, Beacon Press, Boston USA, 1967, s. 492

⁴⁷ Lattimore Owen, *Inner Asian Frontiers Of China*, s. 493

⁴⁸ Thorley J., *The Silk Trade Between China and Roman Empire* s. 72

da ticaretin devamı için gayret gösterilmiştir. Fakat Wu-ti pazarları kapatınca ticaret sekteye uğramıştır. Ancak her fırsatta ticaret tekrar canlanmıştır. Örneğin M.S. 52 yılında Kuzey Hunlarının Han Devleti'ne büyükbaş hayvan sattığına dair kayıtlar mevcuttur. Dolayısıyla bu iki devlet arasındaki ticaretin devamı için, siyasi şartların istikrarsızlaştığı dönemlerde dahi, ciddi gayret gösterilmiştir. Çünkü iki komşu devlet esasen birbirlerine ihtiyaç duymuşlardır.

KAYNAKLAR

- Barfield Thomas J. The Hsiung-nu Confederacy: Organization and Foreign Policy, *The Journal Of Asian Studies*, Vol: 41, No:1, November 1981, s. 45-61
- Baykuzu Tilla Deniz, *Asya Hun İmparatorluğu*, Kömen Yayınları, Konya 2012
- Bodde Derk, The State and Empire Of Ch'in, *Cambridge History Of China Vol: 1, The Ch'in and Han Empires 221 B.C.-A.D. 220*, General Editors: Denis Twitchett and John K. Fairbank, Cambridge University Press, Cambridge UK 2008
- Buryakov Luriy F., Eski ve Orta Çağ Dönemlerinde Büyük İpek Yolu Üzerindeki Orta Asya Türkleri, *Türkler Ansiklopedisi, Yeni Türkiye Yayınları*, Ankara 2002, Cilt 3, s. 208-214
- Cosmo Nicola Di, *Ancient China and Its Enemies The Rise Of Nomadic Power In East Asian History*, Cambridge University Press, Cambridge UK 2002
- Eberhard Wolfram, *Çin Tarihi*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 3. Baskı, Ankara 1995
- Florence Chan, The Money Making In Ancient China: A Literature Review Journey Through Ancient Texts, *Journal Of Business Ethics*, Spring 2010, S. 91, s. 17-35
- Giele Enno, The Hsiung-nu, *The Grand Scribe's Records The Memoirs Of Han China, Vol. IX, Part II*, Editor: Nienhauser William H., Indiana University Press, Bloomington USA 2010
- Grousset Renè, *Bozkır İmparatorluğu*, Çev. Dr. Reşat Uzmen, Ötüken Neşriyat, 6. Basım İstanbul 2010
- Gumilev Lev. N., *Hazar Çevresinde Bin Yıl*, Selenge Yayınları, Dördüncü Baskı, İstanbul 2003, Çev. Ahsen Batur
- Lattimore Owen, *Inner Asian Frontiers Of China*, Beacon Press, Boston USA, 1967
- Onat Ayşe, Han Döneminde Hun Çin Ekonomik İlişkileri (M.Ö. 206-M.S. 220), *Bellekten*, Cilt: LI, Sayı: 200, Ağustos 1987, s. 611-624
- Onat Ayşe, Sema Orsoy, Konuralp Ercilasun, *Han Hanedanlığı Tarihi Hsiung-nu (Hun) Monografisi*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2004
- Ögel Bahaeddin, *Büyük Hun İmparatorluğu Tarihi*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1981, Cilt I
- Roux Jean Paul, *Orta Asya Tarih ve Uygarlık*, (Çev. Lale Arslan), Kabalcı Yayınevi, 2. Baskı, İstanbul 2006

- Sarıtaş Eyüp, *Çin'de Yapılan Arkeolojik Kazılara Göre İslamiyetten Önce Türklerde Kültürel Hayat*, Scala Yayıncılık, İstanbul 2010
- Sédillot Renè, *Değiş Tokuştan Süpermarkete Tarih Boyunca Ticaretin Öyküsü*, Çev. Esat Nermi Erendor Dost Kitabevi, Ankara 2005
- Shih Yü Ying, Han Foreign Relations, *Cambridge History Of China Vol: 1, The Ch'in and Han Empires 221 B.C.-A.D. 220*, General Editors: Denis Twitchett and John K. Fairbank, Cambridge University Press, Cambridge UK 2008
- Shih Yü Ying, Hsiung-nu, *Erken İç Asya Tarihi*, Çev. Selçuk Esenbel, Ed. Denis Sinor, İletişim Yayınları, 3. Baskı, İstanbul 2002
- Stein Sir Aurel, Central Asian Relics Of China's Ancient Silk Trade, *T'oung Pao Archives, Ed. Henri Cordier-Paul Pelliot, Vol. XX, E.J. Brill, Leiden 1921* s. 130-141
- Thorley J., The Silk Trade Between China and Roman Empire At Its Height A.D. 90-130, *Greece&Rome Second Series, Vol: 18, No: 1 (April 1971)*, s. 71-80
- Watson Burton, *Records of The Grand Historian: Han Dynasty II*, Columbia University Press, USA 1993
- Yü Ying Shih, *Trade and Expansion in Han China*, University of California Press, California USA 1967